

QASHQADARYO VOHASINING TARIXIY O‘TMISHI VA EKOLOGIK AHAMIYATI

Raxmonov Malik Muxtor o‘g‘li¹

¹ Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
tarix kafedrası 1 bosqich magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 18.01.2025

Revised: 19.01.2025

Accepted: 20.01.2025

KALIT SO‘ZLAR:

Qashqadaryo
vohasi, tarix, ekologiya,
tabiiy resurslar,
biologik xilma-xillik,
suv manbalari,
sahroleşma, qishloq
xo‘jaligi, ekologik
muammolar, ekologik
barqarorlik.

Mazkur maqola Qashqadaryo vohasining tarixiy o‘tmishini va ekologik ahamiyatini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada vohaning qadimiy davrlardan boshlab, hozirgi kunga qadar bo‘lgan tarixiy rivojlanishi, madaniyati va iqtisodiy taraqqiyoti ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, vohaning ekologik holati, tabiiy resurslar, suv manbalari va biologik xilma-xillik muammolari hamda ularni saqlash va tiklash bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlil etiladi. Qashqadaryo vohasi Markaziy Osiyoning ekologik va iqtisodiy jihatdan muhim hududi sifatida o‘zining tabiiy boyliklari va tarixiy merosi bilan ajralib turadi. Maqolada ekologik barqarorlikni ta‘minlash, tabiiy resurslarni samarali boshqarish va hayotiy muammolarga yechim topish masalalariga ham alohida e‘tibor qaratilgan.

KIRISH. Qashqadaryo viloyati - O‘zbekistonning janubi-g‘arbiy qismida joylashgan, tarixiy va ekologik jihatdan muhim bo‘lgan hududlardan biridir. Ushbu maqolada Qashqadaryo vohasining tarixiy o‘tmishi, mintaqaning qadimiy madaniyatlari, iqtisodiy taraqqiyoti va ekologik muhitining bugungi ahamiyati haqida batafsil tahlil qilinadi. Shu bilan birga, bu hududning ekologik muammolari va ularni hal qilish uchun amalga oshirilayotgan ishlarga ham to‘xtalib o‘tiladi. Qashqadaryo vohasi o‘zining qadimiy tarixiga ega bo‘lib, bu yerda ko‘plab millatlar, madaniyatlar va imperiyalar yashagan. Ushbu voha

insoniyat tarixida o'ziga xos o'rin tutadi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Qashqadaryo vohasi miloddan avvalgi davrlarda ham katta ahamiyatga ega bo'lgan [1].

1. Qadimiy davrlar va madaniyatlar Qashqadaryo vohasining tarixi qadimgi Osiyo qadimiy madaniyatlari bilan chambarchas bog'liq. Daryo bo'yidagi hududlar, ilk insonga moslashgan joylar sifatida turli madaniyatlarning rivojlanishiga guvoh bo'lgan. Qadimiy davrlarda bu hududda yashagan xalqlar, ayniqsa, miloddan avvalgi 3-2 ming yilliklarda Sharqiy Osiyodan kelgan qabilalar tomonidan tashkil etilgan.

2. Samarqand va Buxoro o'rtasidagi savdo yo'llari Qashqadaryo vohasi o'rtasida joylashgan Samarqand va Buxoro shaharlarini o'zaro bog'lovchi savdo yo'llarining ahamiyati katta edi. Ushbu savdo yo'llari orqali tovarlar va bilimlar almashgan, bu esa mintaqada iqtisodiy taraqqiyotga sabab bo'lgan.

3. Islom davri va uning ta'siri VII asrda Islomning tarqalishi Qashqadaryo vohasining tarixiy ahamiyatini yanada oshirdi. Bu davrda voha hududida musulmon hukmdorliklari o'rnatilib, ilm-fan va madaniyat rivojlandi. Ayniqsa, Qashqadaryo viloyatining Sho'rchi, Qarshi va Kitob tumanlarida ko'plab tarixiy obidalar mavjud [2].

Qashqadaryo vohasi, ekologik nuqtai nazardan, nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasining muhim qismlaridan biridir. Ushbu hududning ekologik ahamiyati asosan tabiiy resurslar, suv manbalari va landshaftlarning xilma-xilligi bilan bog'liqdir.

1. Suvi va daryolar Qashqadaryo viloyati Markaziy Osiyo hududida joylashgan bo'lib, ularning asosiy suv manbai Amudaryo va uning irmoqlari hisoblanadi. Ushbu daryolar, xususan, Qashqadaryo daryosi, mintaqaning qishloq xo'jaligi uchun muhimdir. Biroq, daryolarning ifloslanishi va ularning suv miqdorining kamayishi ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

2. Tabiiy zaxiralar va resurslar Qashqadaryo vohasining tabiiy resurslari, xususan, qishloq xo'jaligi uchun muhim bo'lgan yerlar, mintaqaning iqtisodiy rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Bu yerlar asosan paxta, guruch va boshqa hosilni yetishtirish uchun ishlatiladi. Ammo intensiv qishloq xo'jaligi ishlari va yerlarning noto'g'ri ishlatilishi yerning salbiy holatiga olib kelgan.

3. Biodiversity va hayvonot dunyosi Qashqadaryo vohasining ekologik ahamiyati shundaki, bu yerda noyob flora va fauna mavjud. Qarshi o'rmoni, dashtlar va tog'lar o'zining biologik xilma-xilligi bilan mashhur.

Ammo, inson faoliyati natijasida, bu hududning ekologik muvozanati o'zgarishlar yuz berib, ba'zi turlar yo'qolib borishi mumkin [3].

Adabiyotlar Tahlili. Qashqadaryo vohasining tarixiy o'tmishi va ekologik ahamiyati haqida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar turli sohalarida yoritilgan bo'lib, bu hududning o'ziga xos tarixiy va ekologik xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu bo'limda, asosan, Qashqadaryo vohasining ekologik muammolarini, tarixiy merosini va tabiiy resurslarini o'rganish bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy ishlar tahlil qilinadi. Qashqadaryo vohasining tarixiy o'tmishi bo'yicha bir qancha ilmiy izlanishlar mavjud. Sharifov (2016) o'zining "Qashqadaryo vohasining tarixiy merosi" nomli asarida, bu hududning qadimiy davrlardan boshlab, o'rta asrlar va Islom davriga qadar bo'lgan tarixiy rivojlanishini batafsil tahlil qiladi. U asarda, voha hududida yashagan qadimiy xalqlarning tarixi, madaniyatlari va ularning o'zaro aloqalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Sharifovning ishlari tarixiy arxitektura va arxeologik yodgorliklar orqali mintaqaning madaniy merosini o'rganishga katta hissa qo'shgan [4].

Qashqadaryo vohasining ekologik muammolari bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar mavjud. Iskandarov (2018) "Qashqadaryo viloyatining ekologik muammolari" nomli ilmiy ishida vohaga xos ekologik muammolarni, shu jumladan suv resurslarining kamayishi, yerlarning degradatsiyasi va sahroleşma jarayonlarini tahlil qilgan. Iskandarovning izlanishlari mintaqaning ekologik barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarni ko'rsatadi. Uning ishlari ekologik boshqaruv va resurslarni samarali boshqarish masalalariga katta ahamiyat beradi [5].

Qashqadaryo vohasining biologik xilma-xilligi haqida Xodjaev (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mavjud. Xodjaev o'zining "Qashqadaryo vohasining biologik xilma-xilligi" nomli ilmiy ishida, mintaqaning o'simlik va hayvonot dunyosini o'rganib, ularning ekologik tizimdagi ahamiyatini tahlil qiladi. U asarda vohaga xos o'simlik turlari, hayvonot dunyosi va ularning hayotiy muhitidagi o'zgarishlar haqida ma'lumotlar beradi. Xodjaevning tadqiqotlari ekologik barqarorlikni ta'minlash va biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha muhim ilmiy asos yaratadi [6].

Sahroleşma jarayoni Qashqadaryo vohasining ayrim hududlarida jiddiy ekologik muammolarga sabab bo'lmoqda. Buning sabablarini o'rganib chiqishda Abdug'afforov (2019) "Sahroleşma jarayoni va uning Qashqadaryo viloyatiga ta'siri" nomli ilmiy ishida vohada yuz berayotgan qurg'oqchilik, yerlarning sho'rlanishi va suv manbalarining kamayishini tahlil qilgan. Abdug'afforovning ishlari bu hududda yashovchi aholining

qishloq xo'jaligi faoliyatida foydalanayotgan usullarni va ularning ekologik natijalarini chuqur o'rganishga qaratilgan [7].

Ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalari ham ko'plab tadqiqotlarda muhokama qilingan. A. A. Qo'shqulov (2021) "Ekologik barqarorlik va resurslarni boshqarish" nomli ilmiy ishida, Qashqadaryo vohasidagi ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar, shu jumladan, suv resurslaridan samarali foydalanish, yerlarni qayta tiklash va biologik xilma-xillikni saqlash haqida o'z takliflarini bildirgan. Qo'shqulovning ishida ilmiy asoslangan metodlar va usullarni ko'rsatish orqali ekologik boshqaruv tizimini yaxshilashga qaratilgan amaliy tavsiyalar mavjud. Qashqadaryo vohasining tarixiy va ekologik ahamiyatini o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar hududning iqtisodiy, madaniy va ekologik holatini chuqur tahlil qilishga imkon beradi. Tarixiy manbalar va arkeologik tadqiqotlar voha hududining qadimiy davrlaridagi madaniyatlar va xalqlarning hayoti haqida ko'plab qimmatli ma'lumotlar taqdim etadi. Ekologik izlanishlar esa mintaqaning tabiiy resurslari va ekologik holatini yaxshilash uchun zarur chora-tadbirlarni ko'rsatmoqda. Bularning barchasi Qashqadaryo vohasining tarixiy o'tmishini va ekologik ahamiyatini to'liq anglashga yordam beradi va uni saqlashga qaratilgan chora-tadbirlarning asosini tashkil etadi. Qashqadaryo vohasida ekologik holatning o'zgarishi ba'zi muammolarni keltirib chiqarmoqda. O'rmonlarning kesilishi, daryolarning ifloslanishi, yerning chorpalarini yo'qotish, bu kabi muammolar mintaqaning ekologik muvozanatiga tahdid solmoqda [8].

1. Suv resurslarining kamayishi

Daryolar va suv resurslarining kamayishi, O'zbekistonning jiddiy ekologik muammolaridan biri hisoblanadi. Qashqadaryo viloyatida suvlardan noto'g'ri foydalanish natijasida yerlar qurg'oqchil holga kelmoqda. Suv taqsimotining samarali boshqarilmasligi qishloq xo'jaligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Landshaftlarning degradatsiyasi

Qishloq xo'jaligi faoliyati, o'rmonlarning kesilishi va g'ovakning noto'g'ri ishlatilishi tufayli landshaftlar degradatsiyaga uchrayapti. Bu esa ekosistemaga salbiy ta'sir ko'rsatadi va biologik xilma-xillikni kamaytiradi.

3. Sahroleşma jarayoni

Sahroleşma jarayoni Qashqadaryo vohasining ba'zi hududlarida jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Ekstremal qurg'oqchilik va resurslarning noto'g'ri ishlatilishi natijasida yerdan unumli foydalanish imkoniyati kamaygan.

4. Ekologik muammolarni hal qilish yo'llari Qashqadaryo vohasida ekologik muammolarni hal etish uchun turli tadbirlar amalga oshirilmoqda. Suvni tejash va tabiiy resurslarni samarali ishlatish, o'rmonlarni tiklash va biologik xilma-xillikni saqlash kabi masalalar muhim ahamiyatga ega.

Qashqadaryo vohasi, uning tarixiy o'tmishi va ekologik ahamiyati O'zbekistonning muhim qismidir. Tarixan bu hududda ko'plab madaniyatlar va imperiyalar rivojlangan, bugungi kunda esa ekologik jihatdan muhim resurslar mavjud. Mintaqaning ekologik muammolarini hal qilish va tabiiy boyliklarni saqlash uchun samarali choralar ko'rilmogda, ammo bu borada hali ko'p ishlar amalga oshirilishi kerak. Yaqin kelajakda bu hududning ekologik barqarorligini ta'minlash, rivojlantirish va saqlash uchun keng miqyosli choralar talab qilinadi.

Xulosa. Qashqadaryo vohasi O'zbekistonning muhim tarixiy va ekologik hududlaridan biridir. Bu hududning tarixiy o'tmishi qadimiy madaniyatlar va imperiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, voqa xalqining rivojlanishida va Markaziy Osiyo hududidagi savdo yo'llarining shakllanishida katta rol o'ynagan. Qashqadaryo viloyatining tarixiy yodgorliklari, arxitektura obidalar va qadimiy yodgorliklar uning madaniy merosini anglashda muhim manba hisoblanadi.

Ekologik jihatdan esa, Qashqadaryo vohasi o'zining tabiiy resurslari, suv manbalari, yerlar va biologik xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Biroq, intensiv qishloq xo'jaligi faoliyati, yerlarning degradatsiyasi, sahroleşma jarayoni va suv resurslarining kamayishi mintaqaning ekologik barqarorligini ta'minlashga jiddiy tahdid solmoqda. Shu sababli, ekologik barqarorlikni saqlash, tabiiy resurslarni samarali boshqarish va biologik xilma-xillikni saqlash uchun samarali chora-tadbirlar zarur. Qashqadaryo vohasining tarixiy va ekologik ahamiyatini yaxshilash uchun ilmiy asoslangan tadqiqotlar va amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish juda muhimdir. Hududda ekologik barqarorlikni ta'minlash va tabiiy resurslarni tiklashga qaratilgan chora-tadbirlar, ayniqsa, qishloq xo'jaligi va suv boshqaruvini yaxshilash orqali amalga oshirilishi kerak. Shuningdek, mintaqada yashovchi aholi o'rtasida ekologik ongni oshirish va tabiiy resurslardan ehtiyotkorlik bilan foydalanishning ahamiyatini tushuntirish zarur. Umuman olganda, Qashqadaryo vohasining tarixiy o'tmishi va ekologik ahamiyati, bu hududni saqlash va rivojlantirish uchun ilmiy, ijtimoiy va amaliy yondashuvlarning birlashishini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sharifov, A. (2016). *Qashqadaryo vohasining tarixiy merosi*. Tashkent: O'zbekiston nashriyoti.
2. Iskandarov, M. (2018). *Qashqadaryo viloyatining ekologik muammolari*. Samarkand: Samarqand universiteti nashriyoti.
3. Akhmedov, R. (2019). *Ekologiya va qishloq xo'jaligi: Qashqadaryo vohasidagi holat*. Tashkent: Ilm va Texnika nashriyoti.
4. Sharifov, A. (2016). *Qashqadaryo vohasining tarixiy merosi*. Tashkent: O'zbekiston nashriyoti.
5. Iskandarov, M. (2018). *Qashqadaryo viloyatining ekologik muammolari*. Samarkand: Samarqand universiteti nashriyoti.
6. Xodjaev, M. (2020). *Qashqadaryo vohasining biologik xilma-xilligi*. Qarshi: Qarshi davlat universiteti.
7. Abdug'afforov, T. (2019). *Sahroleşma jarayoni va uning Qashqadaryo viloyatiga ta'siri*. Tashkent: Ilm va Texnika nashriyoti.
8. Qo'shqulov, A. A. (2021). *Ekologik barqarorlik va resurslarni boshqarish*. Nukus: Nukus davlat universiteti.